

Рустамова Д.А.

БАЛДАР ҮЙҮНДӨ ТАРБИЯЛАНУУЧУЛАРДЫН СОЦИАЛИЗАЦИЯЛАНУУСУ

Рустамова Д.А.

СОЦИАЛИЗАЦИЯ ВОСПИТАННИКОВ ДЕТСКОГО ДОМА

D.A. Rustamova

SOCIALIZATION ORPHANAGE

УДК: 316.62

Бул макалада балдар үйүндө жетимдердин социализация суроолору, ошондой эле ошол чөйрөдөгү адаптация, аккомодация жана ассимиляция маселелери каралган.

Негизги сөздөр: *адаптация, аккомодация, ассимиляция, балдар үйү, психоматика, социализация.*

В настоящей статье рассматриваются вопросы социализации детей-сирот в детских домах, а также трудности адаптации, аккомодации и ассимиляции в данной сфере.

Ключевые слова: *адаптация, аккомодация, ассимиляция, детский дом, психоматика, социализация.*

In this article to consider the socialization of orphans in children's homes, as well as the difficulties of adaptation, assimilation and accommodation in the area.

Key words: *adaptation, accommodation, assimilation, children's homes, psychosomatics, socialization.*

Бала төрөлгөндөн баштап эле социалдык мамилелер дүйнөсүнө – адам мамилелерине туш келет. Ар бир адам өз ролун аткарат: дос, кошуна, шаар жашоочусу ж.б. Бул ролдорду өздөштүрүү менен адам социализацияланат, инсан болуп калыптанат. Мындай контакттардын жоктугу маалыматтын карама каршылыгына алып келет. Балдар үйүндө тарбиялануучуларда өзүнүн социалдык ролу боюнча жетимдин элестөөсү пайда болот. Социализациялануудагы кыйынчылыктар аркылуу адаптация маселелери чечилбейт. Ошону менен балдар үйүнүн тарбиялануучуларынын жаш курагы боюнча инсан катары өсүшүндө психологиялык изилдөөлөрдүн жыйынтыгында маселелер келип чыгат. Инсандын калыптануусунда эмоционалдык - эрктик чөйрөдө социалдык карым-катыштын өзгөрүшү, өзүнө өзү ишенбегендик, максаттуулуктун төмөндөшү инсандын күч кубатынын алсыздашына алып келет. Жогорку жаш курактык топто профессионалдык иш аракетте, өзгөчө интеллектуалдык сапатта социалдык карым катыштын төмөндөшүнө алып келет. Үй-бүлөдө чоңойбогон бала үчүн социализациялануунун агенти болуп: жамаат, курдаштары жана балдар үйүнүн тарбиячылары эсептелет. Социалдык өзүн өзү тандоо - жетим балдар үчүн социалдык мамилелерди тандоо. Социалдык роль бала үчүн абдан маанилүү. Көпчүлүк жетим балдарда социалдык роль элестөөлөрү бурмаланган. Мындай балдарда жеткиликтүү контакттын жоктугу менен байланыштуу. Бала үчүн маалымат булагы болуп массалык маалымат каражаттары жана курдаштарынын ойлору кирет.

Психологиялык жактан социалдык адаптация аккомодация (чөйрө эрежелерин өздөштүрүү «ага окшоштуруу») жана ассимиляция (өзүнө окшоштуруу, чөйрөнү кайта өзгөртүү) менен бирдик катары каралат. Чөйрө инсанга таасир берет, тандоо жолу менен кабыл алат өзүнүн ички жаратылышынын негизинде таасирленет. Адаптациянын мындай механизми, инсандын социализациялануу жараянында, анын жүрүм турум, ишмердигинин негизин түзөт [1].

Социализациялануу – пикир алышуу жана ишмердиктин, жеке инсандын активдүү социалдык тажрыйбасынын кайта өндүрүү жана өздөштүрүү жыйынтыгы.

Социализациялануу – инсандын социалдык коомдон, кандайдыр бир адамдардын тобунан орун алуу жараяны [2]. Муну менен бирге маданий элементтерди, социалдык нормалар жана баалуулуктарды жеке сапаттын негизинде өздөштүрүү. Инсан үчүн социалдык мамилелер – өзүнүн керектөөлөрүн ишке ашырууда негизги сапаттарга ээ болуу аркылуу жердин башка жашоочуларынан айырмаланып турат. Социализациялоонун эки маңыздык негизи жараянынын мазмунунун коомдук кызыкчылыгынын, жана анын мүчөлөрүнүн коомдук ролдорду аткаруусу, өндүрүштүк иш аракеттерге аралашуусу, бекем үй-бүлөлөрдүн курулуусу, мыйзамга баш ийген жарандардан болуусу менен түшүндүрүшөт. Мындай кубулуш социализацияда адамдын объект экендиги менен байланыштуу.

Ал эми экинчи негизде, социализацияланууда адам коомдун толук мүчөсү катары бир гана объект болбостон, субъект да болуп эсептелинет. Субъект катары ал социалдык нормаларды, коомдун маданий баалуулуктарын өздөштүрөт. Бир гана коомго байыр алуу эмес, социализациялануу жараянында активдүү катышат жана өзүнө таасир берет. Социализацияланууда адам өзүн жеке инсан катары гана ишке ашырбастан, курчаган адамдардын жашоодогу кырдаалына да таасирин тийгизет.

Жетим балдардын социализациялануусундагы кыйынчылыктары:

Социализациялануу жараянында үч негизги маселелердин тобу каралат: адаптация, автоматизация, инсандын жиктелиши. Ички жана тышкы факторлордун карама каршылыгы жана бирдиктүүлүгүнүн негизинде маселелер чечилет. Социалдык адаптация индивиддин социалдык чөйрөгө активдүү көнүп кетүүсү болсо, ал эми социалдык автоматизация өзү үчүн туруктуу жүрүм турум жана мамилелердин калыптануусу. Социалдык адаптация социалдык авто-

матизацияда «бардыгы менен болуу» жана «өзү боюнча калуу» далилдеринин карама каршылыгына алып келет. Натыйжада балдар үйүндөгү тарбиялоо шартында кыйынчылыктар эки эсе көбөйөт. Бул көрүнүш балада коомчулуктан жардам ала албагандыгы менен жетимдик - ролдук позициянын өрчүшүнө себеп болот. Жетимдик мындай роль баланын потенциалдык мүмкүнчүлүктөрүн азайтат. Тарбиялануучулар балдар үйүнөн чыкканда, калыптанып калган жетимдик ролдон чыга албай, ички ресурстарын колдоно алышпай калышат. Балдар үйүндөгү оор жашоо режиминде балдардын жеке өзгөчөлүктөрү эске алынбайт. Алардын жашоо шартынын уюшулушундагы шарттар ийгиликтүү социализациялануунун кыйынчылыктарынын негизинде психологиялык өсүш менен байланышкан кыйынчылыктар келип чыгат. Өзгөчө маанилүү натыйжалардын бири болуп «дүйнөгө болгон ишенимдин жоголушу» сыяктуу социалдык компетенттүүлүк, автономиянын, эмгекке болгон билгичтиктин, маселе көтөрө билүүнүн жоголушу эсептелинет. Мындай жаңы билимдердин жоктугу менен, бала инсан аралык мамилелерде субъект катары калыптанбай калат. Баланын социалдык мамилелерге аралашуусу ар кандай кыйынчылыктар менен коштолот.

Социализациялануудагы кыйынчылыктарды жеңүүнүн критерийлери:

- Социалдык адаптациялануу – калыптанган мамилелер системасында социалдык жүрүм турумдарды өздөштүрүү;
- Жагымсыз социалдык кырдаалдарда туруктуулук, өзүнүн жеке сапаттарын сактап калуу;
- Социалдык кыймылдарга даяр болуу, оор кырдаалдарда өзүн жоготпоо, өздүк өсүш;

Балдар үйүндө жашоо аракеттин уюшулушундагы негизги принциптер:

- социализация: тарбиячы тарабынан балдарга жашоо тажрыйбадан бөлүшүүсү;
- индивидуализация: баланын жеке өсүшүн эске алуу, өнүгүүнүн ар кандай программаларын иштеп чыгуу, психологиялык-педагогикалык изилдөө жыйынтыгынын негизинде инсандын жеке өсүшүн камсыздоо;
- чындоо: психосоматикалык ден-соолугун калыбына келтирүү, балдардын ооруларын алдын алуу [3].

Тактап айтканда социализация – маектешүү жана иш аракеттин негизинде социалдык тажрыйбанын активдүү кабыл алышы жана иштеп чыгышы. Социализация жараянында социалдык адаптация бирден бир негизги маанилүү жак болуп саналат. Маданий баалуулуктарды жана нормаларды туура өздөштүргөн тарбиялануучу коомдун толук мүчөсү боло алат. Ийгиликтүү социализация коомдогу кыйынчылыктарга каршы туруудагы жөндөмдүүлүккө жеткирип, бала коомдо өз ордун табат. Жаңы жашоо шарттарында адаптация алууда социалдык педагог шарттарды түзүп берет.

Балдар үйүндөгү балдардын социалдык адаптация алуусундагы көйгөйлөр. Мамлекет балдар үйү-

нүн бүтүрүүчүлөрүнө үй жана каттоону кепилдеп бергени менен, көпчүлүк жетим балдар реалдуу түрдө жардамды алышпайт. Ушул көрүнүш жетим балдардын эсебинен турак жай иштерин бүтүргөн балдардын эсебинен болот. Кээ бирөө үчүн окууну бүтүрүү-кангып тентүүчүлүк. «Бул маселе жетим балдардын көпчүлүк бөлүгүнүн үй-бүлөлүк шарттан алыс тарбияланышы менен байланыштуу. Мындан тышкары жетим балдар жумушка орношуу, турай жай алуу, үй-бүлө куруу өндүү көйгөйлөргө кабылышат».

Билим алуу маселеси дагы өтө орчундуу көйгөйлөрдүн бири. Эгерде үйдө тарбияланган, толук кандуу билим алган шаардык бала болсо, анда ал балада балдар үйүндө билим алууда мугалимдер менен болгон көйгөй келип чыгат. Ошондой эле балдар жеңилдиктерди алуу укугуна ээ экендигине карабастан, мектеп-интернаттардын бүтүрүүчүлөрү билим алуу жайларын тандоо, тапшыруу мүмкүнчүлүктөрүнөн четтетилишкен. Жогорку окуу жайларында кадыр барктуу адистиктерге тапшыруу практикалык жактан мүмкүн эмес. Алар алып чыккан адистиктер коомдо талап кылынбаган адистиктер. Көпчүлүк учурда адистиктерди алууда турак жай маселеси тоскоолдук кылат. Ташталган, ата-энеси, бир туугандарынан кабары жок жетим балдар мектепти аяктаган соң окуу жай тандай алышпайт, каттосу жок болгон үчүн. Профессия алып чыккан соң турак жай көйгөйү жаңы сапатта пайда болот: каттоо менен камсыз кылган жумуш керек. Бирок бүгүнкү күндө көпчүлүк уюмдар жатакана менен камсыз кылышпайт. Жетимдер каттосуз калышат, ал эми калкты жумушка жайгаштыруу борбору мындай адамдар менен иштешпейт. Жетим балдар эртеби кечпи жашаганга тийиш болбогон жайларда жашап калышат. Жетим балдар арасында туруктуу жашоочу жайы жок жана мыйзам бузган балдар көп. Ал эми эркиндиги чектелген балдарда адаптация көйгөйү түзүлүп, абал татаалданат. Жетим балдардын социализация жараянында турак жай көйгөйлөрү көбүн эсе ойлондураат. Көпчүлүгү турак жай үчүн күрөш тажрыйбасын жана каттоону 14-18 жаш курагында алышат. «Турак жай социализациясынын» бардык тепкичтерин басып өтүшөт. Турак жай суроосу боюнча ар кандай социалдык коргоонун, кээ бир учурларда сот аркылуу өтүшөт. Ал гана эмес үй жайы жок, тентүүчүлүк, уурулук, ичкиликке берилүүчүлүк, сойкулук өндүү терс, негативдүү тажрыйбаларын алышат.

Башка жарандарга караганда жетим балдардын статусунун бийиктеши же өзгөрүшүндө потенциал аз. Жогорку аталгандардын негизинде төмөнкүдөй чечим чыгарса болот:

- адистер белгилешет, адаптациянын типтүү негиздери, кырдаалда өзүн четтетүү;
- жетим балдар, балдар үйүнөн үй бүлөлүк адаптациялык потенциалдан айрылышкан;
- жетим балдардын алгачкы көз караштары жашоодо психикалык жана физикалык ден соолук

деңгээлине жана да тарбия жана билим алуу менен байланыштуу;

-туура эмес психо-педагогикалык мамилелердин, социалдык коргоо жана тейлөөнүн бузулушу менен туура эмес, терс көз караштар келип чыгат [4].

Территориалдык бирдиктүүлүк жактан мектепти аяктаганга чейин жетим балдар белгилүү бир топтун, өспүрүмдөрдүн тобун түзүшөт. Ар бир топтун балдары бирдей шартта жашап, бирдей билим жана тарбия алышып, бирдей тарбиялануучу аттуу статуска ээ болушат. Интернаттан кийин көнүмүш адат, иллюзия жаралып, бири бирисиз жашай албагандай сезим пайда болот. Балдар үйүнөн тышкаркы коом балдар үчүн жат болуп калат, жаңы кырдаалды жат сезишет. Бул учурда мамлекеттик уюмдар өздөрүнүн байыр алуучулук жөндөмдүүлүгүн иштетиши керек. Эгерде адаптация ийгиликтүү өтсө, анда жат адам өз болуп, топко кошулат. Ийгиликсиз адаптация жетимдин жашоодогу өздүк багыттары жана коомчулукка болгон мамилесиндеги далилдер менен түшүндүрүлөт. Балдар үйүндө балдарга жалаң эле ийгиликсиз адаптация жүргүзүлөт десек туура болбой калат. Маселен: жакшы үй-бүлөдөн чыккан бала шаардык балдар үйүнө туш келсе, анда айылдык билимге караганда жогорку билим ала алат. Заманбап базар экономикасында балдар уйү балдарды жашоого тарбиялап келишүүдө. Жетим балдарды базар мамилелерине ылайыктап чыгаруу идеясын балдар үйүнүн бирине киргизип, эксперимент жүргүзүү керек. Адистердин айтуусуна караганда балдар үйүнүн 90% бүтүрүүчүлөрү өз алдынча жашоого киришкенде кыйынчылыктарга

кабылышууну жоготу сыяктуу программаларды иштеп чыгуу зарыл. Жашоо кандай болуп гана түзүлбөсүн бары бир жетимдик жана жалгыздык аны өмүр бою коштоп жүрөт. Жашоосу канчалык деңгээлде ийгиликтүү же тескерисинче экендиги балалыгынын эстөө жыштыгына жараша. Билим алганда, адистикке ээ болууда, үй бүлө куруп балалуу болууда, неберелерин тарбияласа да алар өздөрүн жетим аташат тагдыр деп. Кээ бири гана жогорку деңгээлдеги билим алып, кадыр барктуу жумушка орношушат. Көпчүлүгү калктын базалык төмөнкү катмарын түзүшөт. Көпчүлүк жетим бүтүрүүчүлөр жумуштук адистикке, жумуштук ликвидация, социалдык кепилдиктерин жоготушат. Муну менен бирге материалдык, психологиялык өндүү адаптациялык ресурстарга ээ болушпайт.

Адабияттар:

1. Одинцова Л.Н., Шамахова Н.Н. Детский дом семейного типа. - Вологда: ВИРО, 2000. - С. 56.
2. Психология. Словарь/ под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. - 2-е издание, испр. и доп. - М.: Политиздат, 1990. - 494с.
3. Астониц М. «Дети – сироты в России: социокультурная обусловленность личностных характеристик ребёнка в условиях депривации» // Вестник Евразии, 2004. - №3
4. Гологузова М.Н. Социальная педагогика. - М., 1999. - С. 41.
5. Салморбекова Р.Б. Социологические подходы к изучению фостерной семьи как социального института // XVI международная конференция посвященная проблемам общественных наук. - Москва, 2014. - С. 109-112.

Рецензент: д.соц.н., доцент Салморбекова Р.Б.